

Феномен обдарованості в контексті психолого-педагогічних досліджень**Протас Оксана Любомирівна¹**ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»,
Івано-Франківськ, УкраїнаE-mail: O_C@ukr.netORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4176-8353>

На шляху України до євроінтеграції виникла необхідність модернізації освітньої сфери, яка сприяла б розвитку в дітей здібностей, креативності, формуванню науково-дослідницьких навичок, самоосвіти, самореалізації та самовдосконалення. Нова українська школа має створювати умови для всебічного розвитку особистості як найвищої цінності суспільства на основі виявлення і розвитку її задатків, обдарованості і талантів. Метою статті є узагальнення результатів наукових розвідок з проблеми обдарованості, аналіз її чинників та сутнісних характеристик. Матеріал дослідження був зібраний методами теоретичного аналізу та систематизації наукових джерел з метою формулювання базових понять дослідження та визначення сутнісних характеристик обдарованості, які дадуть змогу ефективно здійснювати діяльність з обдарованими дітьми. Здійснено аналіз дефініцій: обдарованість, талановитість, геніальність, здібності, задатки та обдарована дитина у сучасній науковій літературі. Наведено підходи до трактування поняття «обдарованість» та представлено авторське визначення цього феномену. Розглянуто концепції обдарованості, запропоновані вітчизняними та зарубіжними дослідниками. На основі здійсненого аналізу дефініції «обдарованість», виокремлено основні ознаки, що характеризують її сутність. Узагальнення результатів наукового дослідження дав змогу визначити компоненти для здійснення діагностики обдарованості, що має включати: інтелектуально-когнітивний; мотиваційно-особистісний та креативний компоненти. На основі аналізу та узагальнення опрацьованого матеріалу розкрито види обдарованості, категорії обдарованих дітей, їхні особливості. Розкриття сутності поняття «обдарованість», її чинників, урахування структури, складників компонентів, видів та типів обдарувань, основних характеристик обдарованих дітей дає змогу покращити ефективність діяльності фахівців, які працюють з обдарованими дітьми для подальшого розвитку їхніх здібностей і талантів.

Ключові слова: обдарованість, талановитість, геніальність, здібності, задатки, обдарована дитина.

Вступ. Розвиток країн і України, зокрема, значною мірою залежить від наукових здобутків у різних галузях та сферах діяльності. Рушійною силою прогресу може бути лише інтелектуально розвинута особистість – талановита, обдарована, тобто така, яка здатна створювати нове, розвивати здобутки, які вже стали надбанням науки.

На шляху України до євроінтеграції виникла необхідність модернізації освітньої сфери, яка сприяла б розвитку в дітей здібностей, креативності, формуванню науково-дослідницьких навичок, самоосвіти, самореалізації та самовдосконалення. Нова українська школа має створювати умови для всебічного розвитку особистості як найвищої цінності суспільства на основі виявлення її задатків, здібностей, обдарованості і талантів. Вирішення ж цієї проблеми неможливе без вивчення досвіду попередніх поколінь, теоретичного підґрунтя, на основі якого з позиції сучасного наукового знання можна пояснити чинники та прояви обдарованості, надати рекомендації щодо роботи з обдарованими дітьми та створити сучасну ефективну систему підготовки фахівців до такої діяльності.

Феномен обдарованості, її чинники, структуру, особливості ідентифікації та розвитку висвітлено у працях багатьох зарубіжних та вітчизняних учених: Б. Блум, Д. Векслер, Г. Гарднер, Дж. Гілфорд, Дж. Рензулі, Дж. Равен, П. Торренс, Ф. Уільямс та ін. (США); Д. Богоявленська, О. Матюшкін, М. Холодна, В. Шадріков, В. Юркевич та ін. (Росія); Е. Бернацька, Т. Гіза, А. Горальський, Ф. Гутковська, Б. Дирда, В. Добролович, В. Лімонт, Д. Наконечна, А. Ненцка, М. Партика, С. Попек, А. Сенковський, М. Тучкова та ін. (Польща); О. Антонова, О. Кульчицька, О. Матюшкін, В. Моляко, О. Музика, П. Тадеєв та ін. (Україна).

Дослідження проблеми обдарованості вчені здійснювали в різних аспектах: індивідуальні відмінності (Б. Ананьєв, Л. Виготський, С. Рубінштейн, Б. Теплов та ін.); виокремлення сфер та видів

¹ кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

обдарованості (Г. Бурменська, Ю. Гільбух, М. Гнатко, В. Слуцький та ін); розвиток обдарованості на різних вікових етапах (В. Давидов, Д. Ельконін, О. Кульчицька, А. Матюшкін, Н. Лейтес та ін); проблеми виявлення і розвитку обдарованості дітей (Д. Богоявленська, О. Моляко, О. Музика, А. Савенков, Б. Теплов, В. Юркевич та ін.); труднощі соціалізації дітей з ознаками обдарованості (Н. Завгородня, А. Мудрик, О. Щелбанова та ін.); обдарованість як асинхронний розвиток у контексті інклюзивного підходу (О. Демченко, Н. Лебедєв, А. Колупаєва, Н. Отрох та ін. Соціально-педагогічні аспекти роботи з обдарованими дітьми досліджували: С. Архіпова, Ю. Василькова, І. Зверєва, А. Капська, С. Пальчевський, О. Песоцька, С. Харченко та ін. Формування готовності майбутніх фахівців до роботи з обдарованими дітьми (О. Антонова, Д. Корольов, О. Михайленко, Р. Семенова, В. Ушмарова та ін.).

Аналіз проблеми обдарованості засвідчує певні розбіжності дослідників у трактуванні цього феномена (Л. Виготський, В. Дружинін, Г. Костюк, О. Лазурський, Н. Лейтес, О. Матюшкін, В. Моляко, К. Платонов, С. Рубінштейн, Б. Теплов, В. Шадриков, В. Штерн та інші). Вчені під обдарованістю розуміли: природну передумову здібностей; сукупність внутрішніх умов для досягнення видатних результатів у діяльності; високий рівень розвитку здібностей; інтеграцію здібностей; творчі можливості людини; потенційний талант тощо.

Отже, різноманітність та неоднозначність поглядів на феномен обдарованості, зумовлені складністю і багатоаспектністю, суттєво позначається на практичній діяльності педагогів у системі професійної освіти, що зумовлює актуальність дослідження цього явища.

Мета та завдання дослідження. Мета статті полягає у теоретичному узагальненні результатів наукових розвідок з проблеми обдарованості, що дасть змогу покращити ефективність діяльності фахівців, які працюють з обдарованими дітьми. Відповідно до мети, визначено завдання: здійснити аналіз базових понять дослідження, висвітлити різні підходи до дефініції «обдарованості», розкрити чинники та сутнісні характеристики цього феномену.

Матеріали та методи дослідження. Методами дослідження виступили: теоретичний аналіз, синтез та систематизація наукових джерел з метою формулювання базових понять дослідження та визначення методологічних основ, які дадуть змогу ефективно здійснювати процес підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи з обдарованими дітьми.

Результати дослідження. Підтримка та розвиток здібностей та обдарованості дітей є пріоритетним завданням сучасної освіти в Україні, що відображено в нормативних документах (Закон України «Про освіту» (2017), ідеї концепції «Нова українська школа» (2016), Національна програма «Діти України» (1996), Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2016-2020 роки (2016), Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті (2002), Указ Президента «Про заходи щодо розвитку системи виявлення та підтримки обдарованих і талановитих дітей та молоді» (2010), «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» (2001) та ін.

Серед міжнародних організацій, які опікуються проблемами обдарованості, є Всесвітня Рада для обдарованих і талановитих дітей (World Council for Gifted and Talented Children – WCGTC) – освітня мережа, метою діяльності якої є «привернення уваги світової спільноти до проблем обдарованих і талановитих дітей та сприяння реалізації їхнього цінного потенціалу на користь людства.

Проблеми обдарованості активно досліджуються вченими лабораторій: психології обдарованості (завідувач – В. О. Моляко) та психології творчості (із 2015 р. завідувач – О. Л. Музика) на базі Інституту психології ім. Г. С. Костюка.

В Україні вченими розроблено програми підтримки і розвитку здібностей та обдарованості (зокрема, «Творча обдарованість» (В. Моляко, О. Кульчицька), програма ціннісної підтримки розвитку здібностей і обдарованості «Три кроки» (О. Музика) та ін. На обласних та регіональних рівнях створюються і впроваджуються програми підтримки та розвитку обдарованих дітей. Наукові пошуки у сфері обдарованості є основою функціонування Інституту обдарованої дитини НАПН України. В Україні видається журнал «Обдарована дитина», який читають і з яким співпрацюють зарубіжні вчені. Багаторічний досвід роботи з обдарованими дітьми в Україні має Мала академія наук України, діяльність якої спрямована на пошук та сприяння творчому розвитку здібних до наукової діяльності учнів. В Україні функціонує Всеукраїнська молодіжна громадська організація «Союз обдарованої молоді», метою якої є захист інтересів обдарованої молоді та сприяння реалізації можливостей молодих людей у сучасних умовах.

Для з'ясування теоретичних основ проблеми обдарованості необхідно здійснити історико-педагогічний аналіз досвіду попередніх поколінь, оскільки, поняття обдарованості, здібностей, таланту,

геніальності мають давнє історичне минуле, а також висвітлити підходи до її розуміння на сучасному етапі.

Історіографічний аналіз розвитку поглядів на сутність феномену обдарованості дає змогу коротко висвітлити такі періоди: I – античної філософії, у якому почали зароджуватися: погляди на природу здібностей людини; з'явилися перші спроби їх пояснення та рекомендації щодо навчання і виховання дітей з розвитку здібностей; II – класичної педагогіки, що відзначився: поглядами на природу геніальності, першими віковими періодизаціями розвитку дітей, науково обґрунтованими рекомендаціями щодо розвитку обдарованих дітей; III – експериментальної психології і педагогіки (кінець XIX – середина XX ст.), для якого характерними були наукові експерименти, використання тестових методик, створення перших моделей обдарованості; IV – дослідження на сучасному етапі, якому притаманна різнобічність наукових пошуків; створення концептуальних моделей обдарованості, програм супроводу таких дітей.

Проте, незважаючи на те, що феномен обдарованості розглядали протягом віків, на сьогоднішній день воно немає однозначного трактування і викликає дискусії. В давні часи проблему обдарованості розглядали як вроджену властивість, що закладена генетично, і як набуту якість в освітньому процесі та під впливом середовища. В сучасному науковому дискурсі найбільш вираженими є такі позиції: обдарованість – це рідкісне явище, яке сприяє успішності в будь-яких видах діяльності; та обдарованою є кожна дитина, потрібно тільки вчасно виявити її здібності. Отже, проблема обдарованості є невичерпною і потребує розв'язання на сучасному етапі розвитку науки.

Феномен «обдарованість» є трансдисциплінарним поняттям, яке має різні трактування, тому потрібно його комплексно вивчати на різних наукових рівнях (фізіологічному, генетичному, психологічному, педагогічному тощо). На психофізіологічному рівні вивчення обдарованості дає змогу визначити природні передумови, які є складовими структури здібностей (наприклад, обдарованим дітям притаманна висока біохімічна й електрична активність мозку, значно виражений енергетичний рівень тощо). Психологічний рівень дає змогу вивчати обдарованість за особливостями пізнавальних психічних процесів – сприймання, уваги, пам'яті, мислення, мовлення, та властивостей темпераменту і характеру (зокрема, для цих дітей характерні: високий рівень концентрації уваги та здатності до абстрагування, креативне мислення, інтуїція, наполегливість тощо). Соціально-психологічний рівень передбачає виявлення успіхів діяльності дитини протягом тривалого періоду, вивчення міжособистісних стосунків, стилю діяльності (такі діти вирізняються високим рівнем розвитку почуття справедливості, особистісною системою цінностей, неможливістю чітко розмежувати реальність і фантазію, пошуково-дослідним стилем діяльності, чутливістю до невербальних проявів почуттів, егоцентризмом тощо). Педагогічний рівень дослідження передбачає розробку концептуальних моделей розвитку обдарованості, створення освітніх програм, відбір ефективних засобів, форм і методів для розвитку здібностей (Антонова, 2005: 86).

Визначення категорійного апарату, дає змогу здійснити аналіз трактувань базових понять дослідження: «обдарованість», «талановитість», «геніальність», «здібності», «задатки» та «обдарована дитина». Розглянемо їх у послідовності відповідно значущості для нашого дослідження і змістового наповнення понять: обдарованість – талановитість – геніальність.

Трактування терміну «обдарованість» пов'язують з його коренем «дар», що як в українській, російській, так і в англійській (giften) мовах означає «подарунок». Глумачний словник поняття «обдарований» трактує як: «той, хто має великі природні здібності, талановитий» (Бусел, 2005). Погодитися з цим можна лише частково, адже нереалізовані природні здібності є прихованою обдарованістю. А обдарованість не може залишатися на рівні потенційних можливостей.

Обдарованість у більшості наукових праць (Н. Лейтес, О. Матюшкін, В. Моляко, Б. Теплов) трактується як якісно своєрідне поєднання здібностей людини, що дають змогу їй досягти значних успіхів у певній галузі діяльності.

Поділяємо думку більшості дослідників (О. Антонова, Н. Дружинін, О. Музика, Б. Теплов та ін.), що основою обдарованості є *здібності* – сукупність індивідуально-психологічних особливостей людини, які виступають умовою успішного виконання нею певної діяльності (Антонова, 2005). Дефініція «здібність» розглядається польським ученим З. Петрасинським; як індивідуальні особливості індивіда, завдяки яким, при однакових - мотивації, підготовці, умовах, він виконує дії краще та швидше навчається створення нових продуктів, ніж інші (Бочарова, 2013).

Природними передумовами здібностей є задатки, які спадково зумовлюються та проявляються і розвиваються у процесі діяльності, навчання і виховання дитини. Здібності класифікують за змістом і

характером діяльності на: загальні та спеціальні (здатність до широкого спектру діяльності чи певної галузі). Ступенями розвитку здібностей є обдарованість, талант, геніальність (Варій, 2009).

У тлумачних словниках сучасної української мови терміни «здібність», «обдарованість», «талановитість» подаються в межах одного синонімічного ряду. Так, «талант» визначається як «видатні здібності людини, хист, обдарування» (Бусел, 2005)

Талант в українському педагогічному словнику С. Гончаренка, визначається як поєднання певного ступеня генетично зумовленої обдарованості з працею (Гончаренко, 1997: 326).

Поняття «талант» у психології трактується як високий ступінь розвитку здібностей, а геніальність – вищий ступінь прояву таланту (Скрипченко, 2017: 342).

Поняття «геній» (від лат. *genius* – дух) вживалося раніше, ніж обдарованість, ще у філософських трактатах минулого. У філософських поглядах геніальність (лат. *genialis* – властивий генієві, плідний) вважалася найвищим проявом творчих сил людини, діяльність якої має всесвітнє значення (Філософський енциклопедичний словник, 1983)

У психологічних працях під «геніальністю» розуміють особистісну характеристику людини, найвищий ступінь розвитку її обдарованості, таланту; найвищий ступінь розвитку здібностей, що проявляється у творчій діяльності, результати якої мають історичне значення в суспільстві (Скрипченко, 2017: 342).

Отже, геніальність – це максимальний прояв творчої обдарованості, що вирізняється суспільною вагомістю її результатів. Вона виражається надзвичайно високим ступенем розвитку природних можливостей до певного виду діяльності.

У науковій літературі існують такі підходи до природи обдарованості: 1) це інтегративна якість особистості, здатність до значних успіхів у багатьох видах діяльності; 2) пов'язана з певним видом діяльності.

О. Антонова серед найбільш поширених теоретичних підходів до вивчення природи обдарованості виокремлює: 1) трансцендентальний (Я. Коменський), який походження обдарованості вважає даром Божим; 2) фізіологічний (І. Павлов та ін.) - причини обдарованості вбачає у специфіці функціонування ЦНС; 3) спадково-еволюційний (Ф. Гальтон, Дж. Гілфорд та ін.) - пояснює видатні здібності наслідуванням дітьми від своїх предків; 4) психо-генетичний (Ч. Ломброзо, І. Кант та ін.) пов'язує талант зі глибинними захворюваннями психіки; 5) соціогенний (К. Гельвецій, В. Ефрїмсон та ін.) – у формуванні видатних здібностей значну роль надає довкіллю; 6) теорія здібностей (Б. Теплов, К. Платонов та ін.) вважає передумовами розвитку видатних здібностей – задатки (Антонова, 2005: 70).

Аналіз праць учених свідчить про відсутність усталеного трактування поняття «обдарованість» та єдиного підходу до розробки концепції обдарованості. Спочатку, в концепціях обдарованості розглядали тільки інтелектуальні та творчі чинники, пізніше до них додавали особистісні якості, натеper потребує розв'язання проблема системи виявлення, навчання та розвитку обдарованих дітей. Для цього розглянемо концепції обдарованості, які є базою для таких систем.

Тривалий час у науковій літературі основним показником обдарованості вважався інтелект. Обдарованість асоціювалася з надвисокими показниками рівня IQ, а поняття «інтелект» та «обдарованість» застосовувалися синонімічно. Обдарованість визначали як здібність до мислення чи вирішення певної проблеми у нових, незнайомих ситуаціях. Дослідження Л. Термана, які доводили стабільність показників інтелекту, сприяли визначенню обдарованості рівнем інтелекту, який діагностувався відповідними тестами. К. Гроффман характеризував поняття «інтелект» як здатність особистості образно чи абстрактно мислити в мовних, числових та часово-просторових відношеннях, що дає можливість розв'язання складних завдань за допомогою особливих груп здібностей (Гроффман, 1983).

Німецький філософ та психолог В. Штерн визначав інтелект як: «загальну розумову здібність пристосовується до нових завдань та умов життя» (Штерн, 1935). Значно пізніше автор уважав тотожність обдарованості високим інтелектуальним здібностям хибною, оскільки інтелекту можна виміряти, натомість яким він має бути, щоб вважати людину обдарованою, не з'ясовано (одні вчені вважали достатнім рівень IQ 120, інші - IQ 135 і вище). Тому, на його думку, діагностика обдарованості за рівнем інтелекту не є достатньою. Згідно В. Штерна, обдарованість – це не лише закладені здібності, а й вплив довкілля (сім'я, освітній заклад, оточення) (Штерн, 1935).

Комітетом з питань освіти США було рекомендовано формулу для визначення обдарованості, яка враховує також і академічні успіхи людини. За їхнім трактуванням, «обдарованість – це якість особистості, що має виявлятися підготовленими фахівцями, враховуючи взаємопов'язані між собою

параметри: випереджальний розвиток пізнання, психологічний розвиток та фізичні дані» (Антонова, 2005). Такий підхід вважає обдарованими тих дітей, хто, за визначенням фахівців, має видатні здібності, виявляє високі показники в одній чи кількох сферах: інтелектуальній; академічних досягненнях; творчості; спілкування; художньої діяльності; рухової діяльності (Антонова, 2005). Таке трактування не враховує особистісних передумов здібностей і важливої характеристики обдарованості – мотивації, що позначаються на ефективності діяльності.

У науковій літературі існує безліч підходів до визначення обдарованості: *креативний* (Дж. Гілфорд, Є. Торренс та ін.), у якому вона уподібнюється з інтелектуальними чи креативними характеристиками особистості; *діяльнісний* (Б. Ананьєв, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, Б. Теплов та ін.) розглядає як загальну обдарованість, так і спеціальну, яка відображає своєрідні характеристики конкретного виду діяльності; *особистісний* (Д. Богоявленська, Н. Лейтес, О. Яковлева та ін.), уявлення про обдарованість збагачує характерологічними, мотиваційними, вольовими та іншими якостями обдарованих індивідів; *системний* (Б. Ломов, В. Моляко, Я. Пономарьов, Р. Пономарьова-Семенова та ін.) обдарованість трактує як складну інтеграційну цілісність, що підтверджує думку про множинність типів обдарованості.

Найпопулярнішою є концепція обдарованості американського вченого Дж. Рензуллі. Обдарованість, згідно його поглядів, є результатом взаємодії трьох характеристик: інтелектуальних здібностей (перевищують середній рівень), творчості (креативність) і наполегливості (мотивації). Ця модель у модифікованому вигляді є у більшості західних концепцій обдарованості (Рензуллі, 1986).

П. Торранс до структури обдарованості включає: творчі здібності, творчі вміння, творчу мотивацію (Торранс, 1970: 199-208). Д. Фельдх'юсен трактує обдарованість як систему, яка містить складники, що належать до когнітивної сфери, особистісних характеристик і соціокультурних умов (Савенков, 1970). Дещо подібною до поглядів Дж. Рензуллі є мультифакторна модель обдарованості Ф. Монкса, яка містить: мотивацію, креативність і виняткові здібності. Вона дає змогу пояснювати прояви обдарованості у різних сферах (Монкс, 1986).

К. Хеллер визначає обдарованість як індивідуальні (когнітивні і мотиваційні) особистісні чинники високих досягнень в одній чи кількох видах діяльності (Хеллер, 1997). Б. Теплов обдарованість розглядає як «якісно своєрідне поєднання здібностей, від якого залежить досягнення успіху під час певної діяльності» (Теплов, 1985). За Н. Лейтесом поняття «обдарованість» це як набір здібностей. На його думку, дитяча обдарованість виявляється у схильності до праці, потребі займатися певним видом діяльності (Лейтес, 1997).

У працях останніх років спостерігається тенденція інтеграції різних підходів до поняття обдарованості, розгляду її як цілісної інтегруючої системи, яка охоплює не лише сферу здібностей, а різні боки особистості.

На думку О. Матюшкіна, «обдарованість – це комплекс інтелектуальних, творчих та мотиваційних чинників». Він вважає, що структура обдарованості включає основні структурні компоненти, які характеризують творчість людини: а) домінуювальна роль пізнавальної мотивації; б) дослідницька творча активність; в) можливість оригінальних рішень; г) прогнозування і передбачення; ґ) здатність до створення ідеальних еталонів, які забезпечують високі естетичні, моральні й інтелектуальні оцінки (Матюшкін, 1989: 23).

О. Кульчицька стверджує, що «обдарованість – це явище складне, комплексне, яке включає набір когнітивних, сенсорних та особистісних якостей людини». На її думку, обдарованість містить такі основні компоненти: високий інтелектуальний рівень, здатність до творчості та наполегливість, бажання досягти успіху, емоційну захопленість та інтерес до тієї галузі знань, якою займається людина (Кульчицька, 2003).

В. Моляко вважає, що «обдарованість як системне утворення особистості є координатором, стимулятором творчої діяльності та сприяє віднаходженню рішень, які дають змогу особистості краще адаптуватися до оточення та самої себе» (Моляко, 2002: 19). В. Чудновський і В. Юркевич обдарованість трактують як високий рівень розвитку загальних і спеціальних здібностей (Чудновський, 1990).

В основі моделі обдарованості О. Антонової закладена концепція тривимірної психологічної структури особистості, елементи якої зазнають системного впливу та сполучають функції трьох типів: соціально-психолого-індивідуального, діяльнісного та вікового (Антонова, 2005: 89).

О. Бочарова, досліджуючи феномен обдарованості, наводить відмінності між «обдарованістю» та «здібностями», а саме: здібності виявляються в ефективності виконання діяльності в певних сферах, а

обдарованість має ширший діапазон визначень, що включає: внутрішні чинники, здібності та психічні якості людини, які сприяють досягненню результатів діяльності. Здібності відносяться до актуальних можливостей людини, а обдарованість – до потенційних можливостей або тих, які виявляються завдяки навчання (Бочарова, 2013).

Отже, вищевикладений дискурс сприяв появі інших трактувань обдарованості, що передбачає врахування не тільки високого рівня інтелекту, але й різних внутрішніх та зовнішніх чинників. Саме тому для розвитку обдарованості необхідним є поєднання успадкованих задатків, індивідуальних характеристик та впливу довкілля.

Узагальнюючи вищезазначені трактування, визначаємо *обдарованість* як індивідуально своєрідне поєднання задатків, особистісних та соціальних передумов для розвитку здібностей особистості вище середнього рівня, що дають змогу здобути значних успіхів у певному виді діяльності.

Здійснений аналіз поняття «обдарованість» дає змогу виокремити основні ознаки її сутності, такі як: якісно особливе поєднання здібностей, що призводить до успішності діяльності; сукупність задатків, які визначають своєрідність передумов здібностей; наявність внутрішніх умов для видатних досягнень у діяльності; наявність загальних здібностей, які зумовлюють широту можливостей людини, своєрідність її діяльності; інтелектуальний потенціал, цілісну індивідуальну характеристику пізнавальних можливостей і здібностей; талант до певного виду діяльності; унікальні творчі здібності тощо.

У контексті нашого дослідження важливого значення набуває дефініція «обдарована дитина». Аналіз наукових розвідок (О. Антонова, І. Демченко, Н. Завгородня та ін.) дає змогу визначити, що обдарованою є дитина, у якої рівень розвитку однієї або кількох здібностей перевищує умовну вікову норму, завдяки чому вона досягає значних успіхів у певній діяльності. Проте обдарованість дитини – є умовною характеристикою. Видатні здібності дитини не є достатнім показником її досягнень у майбутньому, ознаки обдарованості, подекуди, навіть і в сприятливих умовах, можуть зникнути. Тому обдарованість у дитячому віці слід розглядати як потенціал її розвитку в майбутньому (Трибулькевич, 2005: 16).

Види обдарованості кваліфікуються за певними критеріями, так, Н. Лейтес розділяє здібних дітей на такі категорії: 1) з раннім «підйомом інтелекту»; 2) з яскравими проявами здібностей до окремих видів діяльності і предметів; 3) з потенційними ознаками обдарованості (Лейтес, 2000: 98).

Обдарованість також розрізняють за: 1) сферами обдарованості (інтелектуальна, творча, академічна, лідерська, художня, рухова); 2) видом діяльності та сферами психіки, що її забезпечують: у практичній діяльності (у ремеслах, спортивна та організаційна); у теоретичній, пізнавальній діяльності (інтелектуальна різних видів (у галузі природничих, гуманітарних наук тощо); у художньо-естетичній діяльності (хореографічна, сценічна, літературно-поетична, образотворча, музична); у комунікативній діяльності (лідерська та атрактивна); у духовно-ціннісній діяльності (створення нових духовних цінностей); 3) ступенем сформованості (актуальна, потенційна); 4) формою прояву (явна, прихована); 5) широтою прояву в діяльності (загальна, спеціальна); 6) особливостями вікового розвитку (рання, пізня); 7) типом діяльності, (інтелектуальна, академічна, творча, художня, психомоторна, конструкторська, лідерська (організаторська) тощо); 8) інтенсивністю прояву (підвищена готовність до навчання, обдаровані, високообдаровані, особливо обдаровані (таланти, вундеркінди); 9) темпом психічного розвитку (з нормою або значним випередженням); 10) віковими особливості (тимчасова, стабільна) (Бурменська, 1991).

На думку О. Савенкова, на практиці виявляються такі діти з обдарованістю: 1) з високим рівнем загальної обдарованості; 2) з досягненням успіхів у певних сферах діяльності (математиці, образотворчому мистецтві, спорті тощо); 3) відмінно навчаються («академічна обдарованість») (Савенков, 2000).

Для виявлення, розвитку та успішної соціалізації обдарованих дітей, фахівцю потрібно враховувати їх основні характеристики.

На основі узагальнення психолого-педагогічної літератури з проблем дитячої обдарованості (В. Дружинін, О. Михайленко, М. Холодна, В. Шадриков) виокремлено основні ознаки обдарованих дітей: 1) пізнавального розвитку: допитливість, надчутливість до проблем, надситуативна активність, високий рівень розвитку логічного мислення, оригінальність, гнучкість, продуктивність мислення, здатність до прогнозування, висока концентрація уваги, легкість асоціювання, відмінна пам'ять; 2) соціально-психологічного розвитку: перфекціонізм, самостійність, егоцентризм, соціальна

автономність, лідерські здібності, підвищена вразливість, змагальність; 3) фізичні особливості: високий енергетичний рівень, нетривалий сон, дисгармонійність розвитку тощо.

Сьогодні на практиці спостерігаємо проблеми діагностики і розвитку обдарованості у дітей. Саме тому розуміння цього поняття, врахування складників обдарованості, розгляду її як цілісної інтегруючої системи, знання видів та типів обдарувань, основних характеристик обдарованих дітей дає змогу покращити якість такої діяльності.

Вищевикладений аналіз, дозволяє стверджувати, що діагностика обдарованості має мати комплексний характер і включати, як мінімум: інтелектуально-когнітивний компонент (пізнавальні особливості, пов'язані з мисленням, сприйманням, пам'яттю, володіння значним обсягом інформації тощо); мотиваційно-особистісний компонент, що поєднує інтегровані характеристики, які стосуються особистісних, термінальних, мотиваційних, цільових, енергетичних особливостей; творчий (креативний) компонент, який включає творчі особливості (продукування нового, незвичного, оригінального).

Висновки. Отже, *обдарованість* у науковій літературі трактується по-різному: якісно особливе поєднання здібностей, що призводить до успішності діяльності; сукупність задатків, що визначають своєрідність передумов здібностей; наявність внутрішніх умов для видатних досягнень у діяльності; наявність загальних здібностей, що зумовлюють широту можливостей людини, рівень і своєрідність її діяльності; інтелектуальний потенціал, цілісну індивідуальну характеристику пізнавальних можливостей і здібностей; талант до певного виду діяльності; унікальні творчі здібності та ін.

Узагальнюючи трактування, визначаємо *обдарованість* як індивідуально своєрідне поєднання задатків, особистісних та соціальних передумов для розвитку здібностей особистості вище середнього рівня, які дають змогу досягти значних успіхів у певному виді діяльності. Здійснений аналіз поняття «обдарованість» дає змогу виокремити основні ознаки її сутності: наявність видатних загальних чи спеціальних здібностей (перевищують середній рівень); поєднання здібностей, що забезпечує успішність виконання діяльності; сукупність задатків як передумов здібностей; передумови для розвитку творчих здібностей; інтелект чи значний розумовий потенціал; пізнавальні можливості та здібності; сукупність сприятливих зовнішніх чинників; наявність особистісних передумов для успіхів у діяльності; ціннісні змісти індивідуальної свідомості, наполегливість, мотивація на розв'язання певних завдань. На основі аналізу дефініції «обдарованість», концепції обдарованості, визначаємо комплексний характер здійснення діагностики обдарованості, що має включати: інтелектуально-когнітивний; мотиваційно-особистісний; та творчий (креативний) компоненти. Розкриття сутності поняття «обдарованість», її чинників, урахування структури, складових компонентів, розгляду як цілісної інтегруючої системи, знання видів та типів обдарувань, основних характеристик надасть змогу покращити якість діяльності фахівців, які працюють з обдарованими дітьми з метою подальшого розвитку їхніх здібностей і талантів. Перспективи подальших наукових розвідок полягають у дослідженні умов ефективної діяльності з обдарованими дітьми в освітньому процесі загальноосвітнього закладу.

Література

- Антонова О. Є. Обдарованість: досвід історичного та порівняльного аналізу: монографія. Житомир: Жито-мир. держ. ун-т, 2005. 456 с.
- Бочарова О. А. Соціально-педагогічна підтримка обдарованих школярів у Польщі: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Луганськ, 2013. 40 с
- Варій М. Й. Загальна психологія: підр. К.: Центр учбової літератури, 2009. 1007с. С 616. Режим доступу: <http://www.niki.com/00000000/psihologiya/zdibnosti>
- Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с.
- Гончаренко С. Український педагогічний словник. К.: Либідь, 1997. 376 с.
- Загальна психологія: підручник / О. Скрипченко, Л. Долинська, З. Огороднійчук та ін. Київ: Каравела, 2017. 464 с.
- Кульчицька О. І. Обдарованість: природа і сутність. *Професійна освіта: педагогіка і психологія*; за ред. І. Зязюна, Н. Ничкало. Польсько-український журнал. Ченстохова. К., 2003. С. 193-202.
- Лейтес Н. С. Психология одарённости детей и подростков. Москва: Академия, 2000. 336 с.
- Матюшкин А. М. Концепция творческой одарённости. *Вопросы психологии*. 1989. № 6. С. 23-33.
- Моляко В. А. Проблемы психологии творчества и разработка подхода к изучению одарённости. *Обдарована дитина*. 2002. № 4. С. 19-25.

Одаренные дети: пер. с англ. / Общ. ред. Г. Бурменской и В. Слуцкого. Москва: Прогресс. 1991. 348 с.

Савенков А. И. Психология детской одаренности. М.: Генезис, 2010. 440 с.

Теплов Б. М. Избр. соч.: В 2 т. Москва: Педагогика, 1985. Т. 1. С. 14-305.

Трибулькевич К. Г. Виховання обдарованих: гуманістичний аспект. *Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика*. Випуск 2. Київ: Інститут обдарованої дитини АПН України, 2009. 276 с.

Философский энциклопедический словарь / Л. Ф. Ильичёв, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалёв, В. Г. Панов. Москва: Советская энциклопедия, 1983. 840 с

Хеллер К. Диагностика и развитие одаренных детей и подростков. *Современные концепции одаренности и творчества* / Под ред. Д. Б. Богоявленской. Москва, 1997. С. 234–264.

Чудновский В. Е., Юркевич В. С. Одарённость: дар или испытание. Москва: Знание, 1990. 80 с.

Groffmann K. J. Die Entwicklung der Intelligenzmessung, Intelligenzund Leistungsdiagnostik (Enzyklopädie der Psychologie, B11, Bd.2). 1983. P. 1–103.

Mönks F. J., Boxel H. W. van, Roelofs J. J. W. & Sanders M. P. M. (1986). The identification of gifted children in secondary education and a description of their Situation. In K. A. Heller & J. F. Feldhusen (Eds.), *Identifying and Nurturing the Gifted* (P. 39–65). Toronto: Huber

Renzulli J. S. The three ring conception of giftedness: *A developmental model for promoting creative productivity*. *Conceptions of giftedness* / R. J. Sternberg, J. E. Davidson (Eds.). New York: Cambridge University Press, 2005. P. 246–279.

Stern W. (1935). Allgemeine Psychologie auf personalistischer Grundlage. Den Haag: Mouton, 2. Aufl.

Torrance E. (1970) Broadening concepts of giftedness in the 70's. in S.A. Kirk F.E. Lord (eds.), *Exceptional Children: Educational Resources and Perspectives*. Boston: Houghton Mifflin Co. C. 199–208.

World Council for Gifted and Talented Children [Electronic resource]. URL: <http://www.world-gifted.org/aboutu>

Phenomenon of Giftedness in Psychological and Pedagogical Studies

Protas Oksana²

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,
Ivano-Frankivsk, Ukraine

As Ukraine aspired for European integration, it faced a demand to update its educational sphere to facilitate the development of children's skills, creativity, scientific and research knowledge, to provide for their self-education, self-actualisation and self-perfection. A new Ukrainian school shall establish conditions for comprehensive personal development as the highest value of the society based on revealing and developing person's skills, gifts and talents. The purpose of the article is to summarise the results of scientific surveys on the issue of giftedness, to analyse its aspects and essence. The material was compiled by means of the method of theoretical analysis and systematisation of the scientific sources, which enabled us to form basic research terms and define the essence of giftedness in order to effectively conduct activities with gifted children. We have analysed the definitions of the phenomena "giftedness", "talent", "genius", "abilities", "potential" and "a gifted child" in the modern scientific literature. We have provided approaches to interpret the notion "giftedness" and define the phenomenon under focus. The concepts of giftedness examined by Ukrainian and foreign researchers have been considered. Based on the analysis of the definitions of the notion "giftedness", we have distinguished its essential features. The summarising of the scientific research allowed us to detect the components of giftedness for its further diagnostics. They shall include intellectual and cognitive, motivation-related and person-centred as well as creative aspects. Having analysed and summarised the compiled material, we revealed the types of giftedness, categories of gifted children and their peculiarities. Revealing the essence of the phenomenon "giftedness", its factors, structure, components, kinds and types alongside the main features of gifted children will allow improving the efficiency of specialists' work with gifted children and developing the skills and talents of the latter in future.

Keywords: *giftedness, talent, genius, abilities, potential, gifted child.*

² Ph. D. in Pedagogy, Associate Professor of the Department of Social Pedagogy and Social Work Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

References

- Antonova, O.Ye. (2005). *Obdarovanist': dosvid istorychnoho ta porivnial'noho analizu: monohrafiia* [Giftedness: experience of historical and comparative analysis]. Zhytomyr: Zhyto-myrr. derzh. un-t [in Ukrainian].
- Bocharova, O.A. (2013) Sotsial'no-pedahohichna pidtrymka obdarovanykh shkolariv u Pol'schi [Social and pedagogical support for gifted schoolchildren in Poland]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Luhans'k [in Ukrainian].
- Burmenskaja, H. (Ed.). (1991). *Odarenyye dety* [Gifted children]. Moscow: Prohress [in Russian].
- Busel, V.T. (Ed.). (2005). *Velykyj tlumachnyj slovnyk suchasnoi ukrains'koi movy* [The Great Interpretive Dictionary of Modern Ukrainian]. Kyiv; Irpin': Perun, VIII, 1728 [in Ukrainian].
- Chudnovskij, V.E. & Jurkevich, V.S. (1990). *Odarjonnost': dar ili ispytanie* [Giftedness: a gift or a test]. Moscow: Znanie [in Russian].
- Il'ichjov, L. (Ed.). (1983) *Filosofskij jenciklopedicheskij slovar'* [Encyclopedic Dictionary of Philosophy]. Moscow: Sovetskaja jenciklopedija [in Russian].
- Groffmann, K. J. (1986). *Die Entwicklung der Intelligenzmessung, Intelligenzund Leistungsdiagnostik* (Enzyklopädie der Psychologie, B11, Bd.2, 1–103 [in Ukrainian].
- Heller, K. (1997). Diagnostika i razvitie odarennyh detej i podrostkov [Diagnosis and development of gifted children and adolescents]. *Sovremennye koncepcii odarennosti i tvorcestva – Modern concepts of talent and creativity*. Moscow [in Russian].
- Honcharenko, S. (1997) *Ukrains'kyj pedahohichnyj slovnyk* [Ukrainian Pedagogical Dictionary]. Kyiv: Lybid' [in Ukrainian].
- Kul'chyt'ska, O. I. (2003) *Obdarovanist': pryroda i sutnist'* [Giftedness: nature and essence]. *Profesijna osvita: pedahohika i psykholohiia – Vocational education: pedagogy and psychology*. Pol's'ko-ukrains'kyj zhurnal. Chenstokhova. Kyiv [in Ukrainian].
- Lejtes, N. S. (2000) *Psykholohiia odarionnosti detej y podrostkov* [Psychology of gifted children and adolescents]. Moscow: Akademyia [in Russian].
- Matiushkyn, A. M. (1989) *Kontseptsyia tvorcheskoj odarionnosti* [Concept of creative talent]. *Voprosy psykholohyy – Psychology issues*. (Vols. 6), (pp. 23-33) [in Russian].
- Moliako, V. (2002). A. Problemy psykholohyy tvorcestva y razrobotka podkhoda k yzucheniu odarionnosti [Problems of creativity psychology and development of an approach to the study of giftedness]. *Obdarovana dytyna – Gifted baby*. (Vols. 4), (pp. 19-25) [in Ukrainian].
- Mönks, F. J., Boxel H. W. van, Roelofs J. J. W. & Sanders M. P. M. The identification of gifted children in secondary education and a description of their Situation. In K. A. Heller & J. F. Feldhusen (Eds.), *Identifying and Nurturing the Gifted* (P. 39–65). Toronto: Huber
- Renzulli, J. S. The three ring conception of giftedness: *A developmental model for promoting creative productivity*. *Conceptions of giftedness* / R. J. Sternberg, J. E. Davidson (Eds). New York: Cambridge University Press, 2005. P. 246–279.
- Savenkov, A. Y. (2010). *Psykholohiia detskoj odarionnosti* [Psychology of children's talent]. Moscow: Henezys [in Russian].
- Skrypchenko, O. (2017) *Zahal'na psykholohiia: pidruchnyk* / O. Skrypchenko, L. Dolyn'ska, Z. Ohorodnijchuk ta in. Kyiv: Karavela [in Ukrainian].
- Stern, W. (1935). *Allgemeine Psychologie aufpersonalistischer Grundlage*. Den Haag: Mouton, 2. Aufl.
- Teplov, B. M. (1985) *Yzbr. soch: V 2 t*. Moskva: Pedahohyka, T. 1, 14-305 [in Russian].
- Torrance, E. (1970) Broadening concepts of giftedness in the 70's. in S.A. Kirk F.E. Lord (eds.), *Exceptional Children: Educational Resources and Perspectives*. Boston: Houghton Mifflin Co. C. 199–208.
- Trybul'kevych, K. H. (2009). *Vykhovannia obdarovanykh: humanistychnyj aspekt* [Educating the Gifted: The Humanistic Aspect]. *Navchannia i vykhovannia obdarovanoi dytyny: teoriia ta praktyka – Educating and nurturing a gifted child: theory and practice*. (Issue 2). Kyiv: Instytut obdarovanoi dytyny APN Ukrainy [in Ukrainian].
- Varij, M. J. (2009) *Zahal'na psykholohiia: pidr.* Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
- World Council for Gifted and Talented Children. *world-gifted.org*. Retrieved from <https://world-gifted.org/>

Accepted: March 23, 2020

